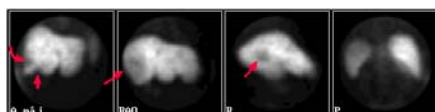
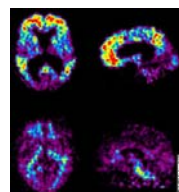

Ionizáló sugárzások
diagnosztikai és terápiás
alkalmazásai

Smeller
László

Semmelweis Egyetem

Biofizikai és Sugárbiológiai Intézet

1. Az izotópdiagnosztika fizikai alapjai

• Bevezetés

• Az izotóp kiválasztásának szempontjai

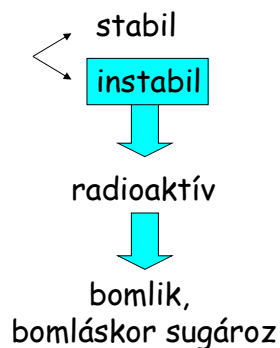
• Izotópdiagnosztikai vizsgálati technikák

Bevezetés

Izotóp: azonos **Z** különböző **N** különböző **A**
rendszer **neutronszer** **tömegszer**

Egy elem különböző izotópjai

A kémiai tulajdonságokat az elektronburok határozza meg.
Z = elektronok száma
=> a stabil és instabil izotópok kémiai és biológiai viselkedése (anyagcsere!) megegyezik.
De a **radioaktív** izotóp sugároz és **detektálható!**

Izotóp => radioaktív izotóp

Izotópdiagnosztika: olyan módszer, amely során a radioaktív **izotópok** által kibocsátott **sugárzás mennyiségének**, térbeli és időbeli **eloszlásának** detektálásával nyerünk **diagnosztikai információt**.

Milyen információt kaphatunk?

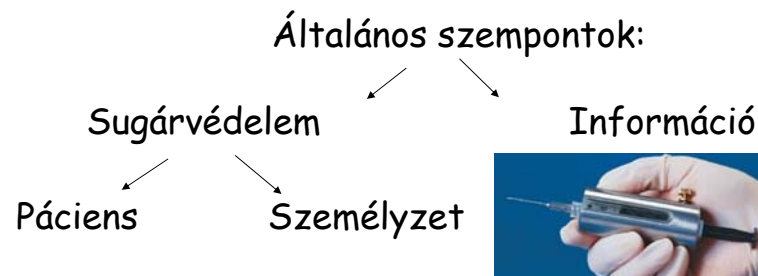
A vizsgált szerv mérete, működőképessége, a funkció sebessége (pl. pajzsmirigy jódfelhasználása)

Hevesy György
1885-1966
1943 Nobel díj

Többletinformáció: Funkció! Morfológiai információ mellett a működés sebességét is megmérhetjük: hipofunkció - hiperfunkció
megj: ne keverjük össze a kontrasztanyaggal!!!

Alapvető sugárvédelmi szabály: Az izotóp akkor a legveszélyesebb, ha inkorporálódik.
Most mégis ezt tesszük! Miért?

Cost-benefit elv:
Megéri-e a sugárkárosodás kockázata az így kapható információt?
(v.ö.: Minden tevékenység veszélyes!)

Az izotóp kiválasztásának szempontjai

1. Melyik **elem** izotópját használjuk?
2. Mekkora **aktivitást** használunk?
3. Milyen hosszú legyen az izotóp **felezési ideje**?
4. Milyen **sugárzást** emittáljon az izotóp?
5. Mekkora legyen a sugárzás **energiája**?

1. Melyik elem izotópját használjuk?

Amelyik felhalmozódik a vizsgált szervben (kritikus szerv)

Tipikus pl. ^{131}I pajzsmirigy
 ^{59}Fe vörösvértest

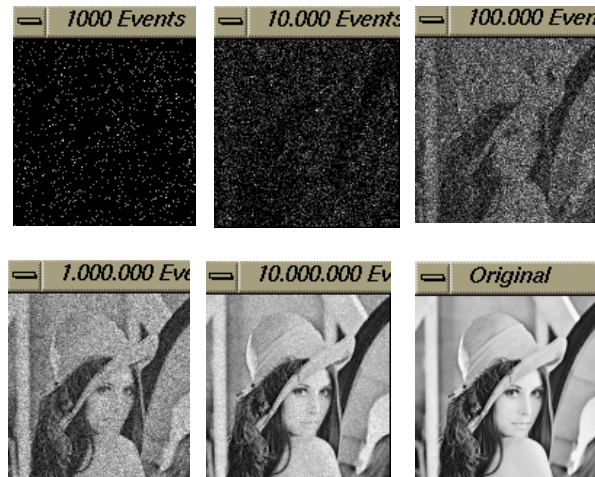
De! Nincs minden szervben
=> hordozómolekulát

előny: (majdnem) szabadon választható az izotóp, az izotóp tulajdonságai **optimalizálhatóak** a sugárvédelem és a mérés szempontjából

Megj: nagyon **kis mennyiség**! pmol => ilyen kis mennyiségben nem mérgező!

Az elemek periódusos rendszere

Képmínőség ↔ Dózis

3. Felezési idő

$$A = \left| \frac{\Delta N}{\Delta t} \right| \quad \frac{\Delta N}{\Delta t} = -\lambda N$$

$$A = \lambda N = \frac{\ln 2}{T} N$$

A bevitt radioaktív atomok száma: $N = \frac{AT}{\ln 2}$

Mivel (majdnem) az összes radioaktív atom a testben bomlik el: $N \sim$ sugárterhelés

Ugyanakkora A mellett a sugárterhelés kisebb felezési idejű izotóp választásával csökkenthető!
 $\Rightarrow T$ legyen minél rövidebb

De!

- T nem lehet rövidebb, mint a vizsgálandó folyamat karakterisztikus ideje.

Pl. vvt élettartam $\approx$ hónap

~~^{99m}Tc $T = 6\text{h}$ (túl rövid!)~~
 ^{51}Cr $T = 28$ nap OK
 ~~^{60}Co $T = 5$ év (túl hosszú!)~~

- Szállítás problémája:

$10 T$ alatt $A \rightarrow A/1000$

Pl.: ha $T = 2$ perc 20 perc múlva $1\text{MBq} \rightarrow 1\text{kBq}$

$\Rightarrow$ a nagyon rövid felezési idejű izotópokat helyben kell előállítani! (ciklotron, Tc-generátor)

pl. ^{18}F 110 perc ^{15}O 2 perc (PET)

4. Milyen sugárzást emittáljon az izotóp?

α, β^-, β^+ } hatótáv { $< \text{mm}$ } nem lép ki a testből
 } szövetben { mm-cm }

információt nem ad,
csak károsít

γ : csak részben nyelődik el, detektálható

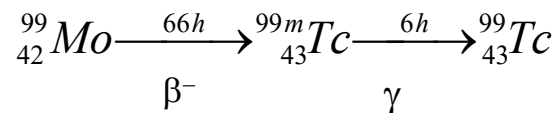
Az optimális izotóp csak γ sugárzást emittál!

kivétel PET, ahol β^+ izotópot használunk. (ld. később)

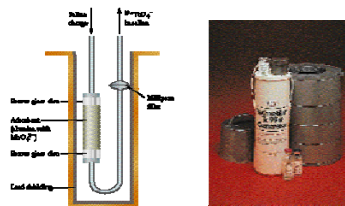
A tisztán γ -sugárzó izotóp:

- ritka
- izomer magátalakulás pl. ^{99m}Tc

Tc generátor

Időben szétválik a β^- és a γ kibocsátás.
Elkülöníthető a ${}^{99m}\text{Tc}$ ami tisztán γ -sugárzó.

5. Mekkora energiájú legyen a γ -foton?

nagy energia:
kevésbé nyelődik el a szövetekben (alacsony sugárkárosodás)

de nehéz detektálni

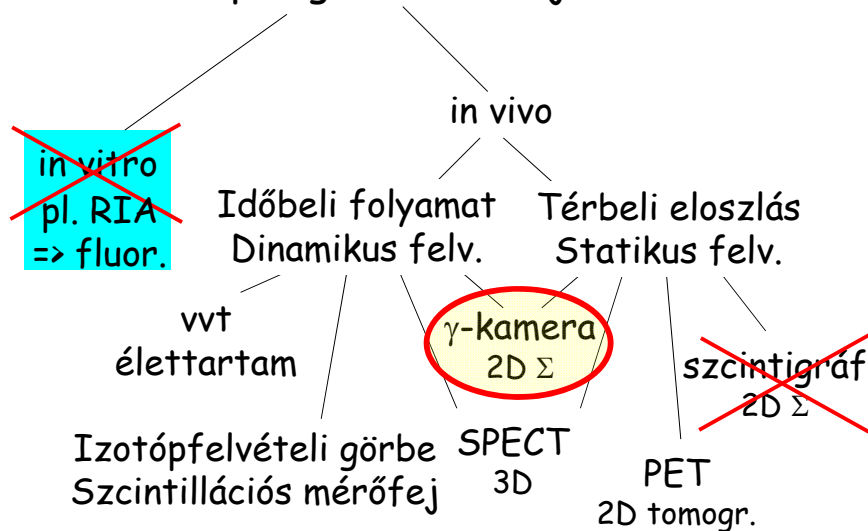
kis energia:
nagyrészt elnyelődik a szövetekben => károsít

arany középút: néhány 100 keV optimális

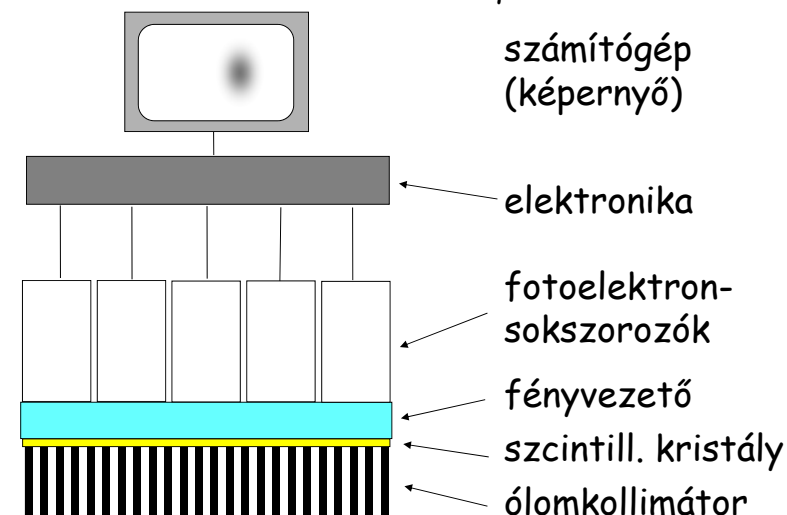
${}^{99m}\text{Tc}$: 140 keV OK

Optimális izotóp: ${}^{99m}\text{Tc}$
nagyon sok vizsgálathoz használják
megfelelő hordozómolekulához kötve

Izotópdiagnosztikai eljárások

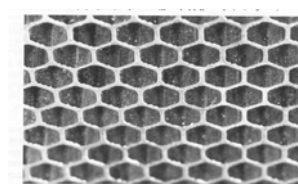
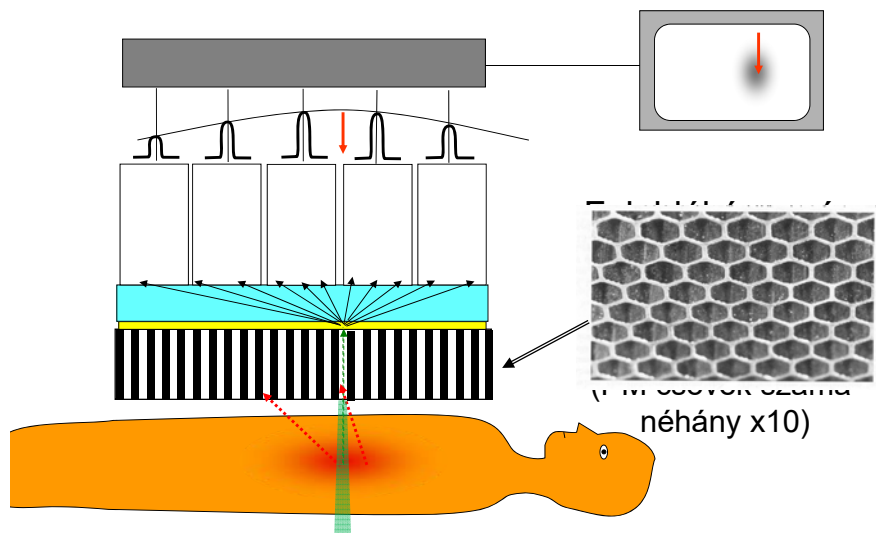

In vivo > Térbeli eloszlás > γ -kamera

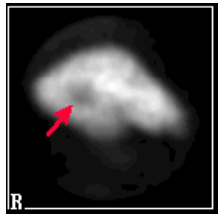

In vivo > Térbeli eloszlás > γ -kamera

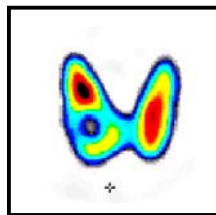

Néhány példa:

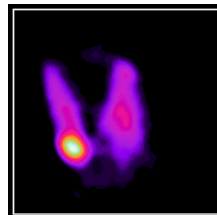

Máj metasztázis

^{99m}Tc fitát

pajzsmirigy
hideggöb

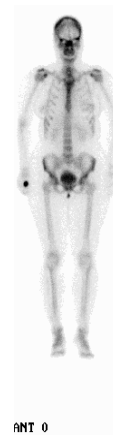

meleggöb

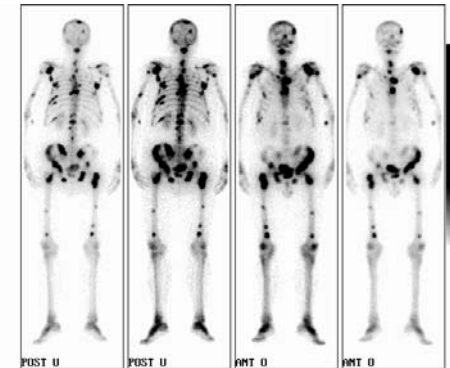
^{99m}Tc pertechnetát

Csontscintigráfia

^{99m}Tc -MDP (^{99m}Tc -methyl diphosphonate): 600 MBq

normális

metasztázisok

Tüdő szcintigráfia

Perfúzió (vérkeringés)

Ventilláció (légutak)

kettős izotópjelzés

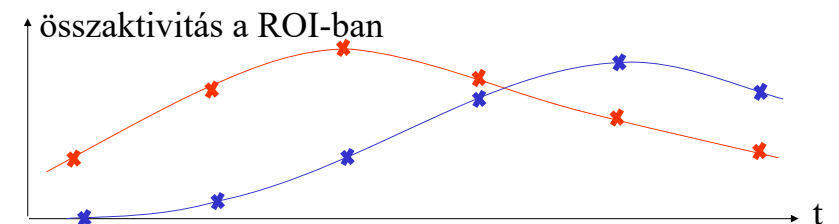
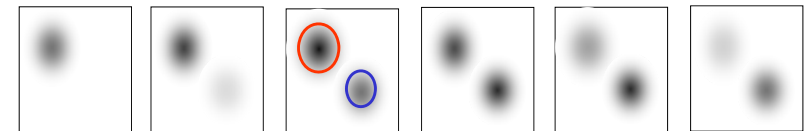
lehetősége

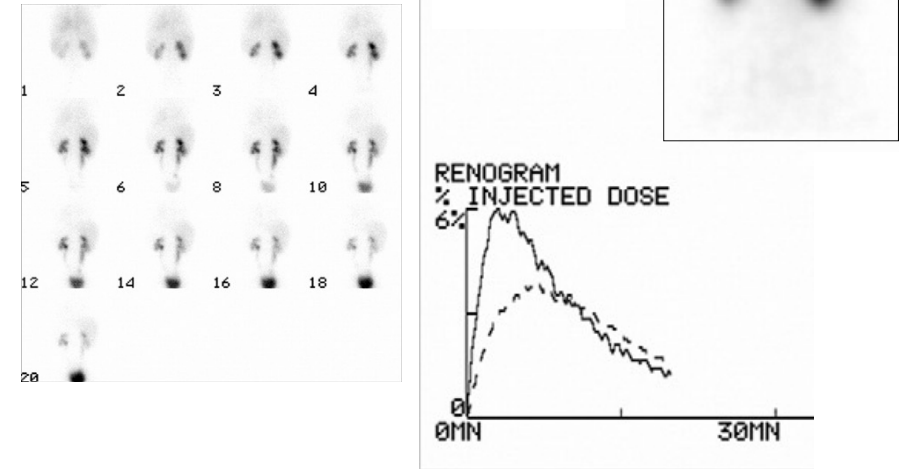
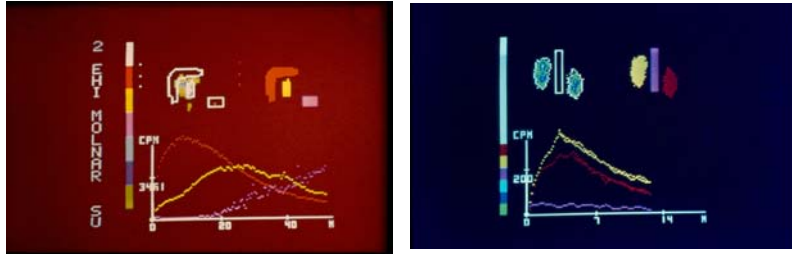
(ld. gyakorlat a 2. szemeszterben)

Időbeli és térbeli információ egyidejűleg:

Dinamikus felvétel γ -kamerával

Egymás utáni γ -kamera felvételek:

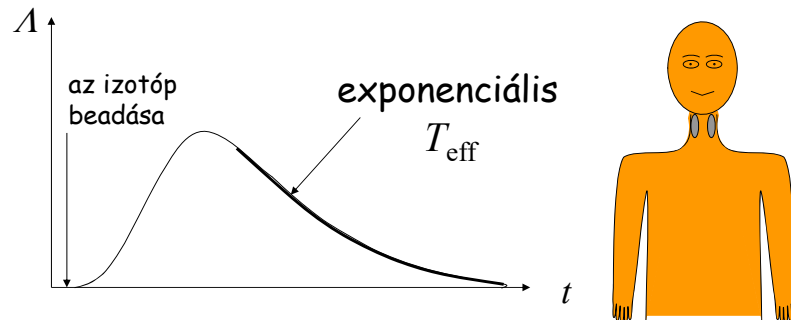

Images from: Blassoni © Chippington: Imaging in Urinary Tract Infections: Current Strategies and New Trends Seminars in Nuclear Medicine Volume 38, Issue 1, January 2008, Pages 56-66

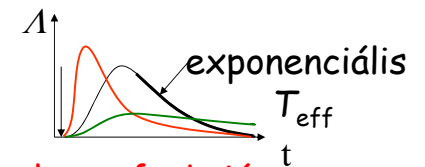
Tipikus izotópfelvételi görbe

pl: pajzsmirigy ^{131}I (jódfelvételi görbe)
 ^{131}I β^- -t is sugároz ezért manapság inkább $^{99\text{m}}\text{Tc}$
 pertechnetát $\text{Na}^{99\text{m}}\text{TcO}_4$

Biológiai kiürülés
 + fizikai bomlás

A bomlási
 valószínűségek adódnak
 össze: $\lambda_{\text{fiz}} + \lambda_{\text{biol}} = \lambda_{\text{eff}}$

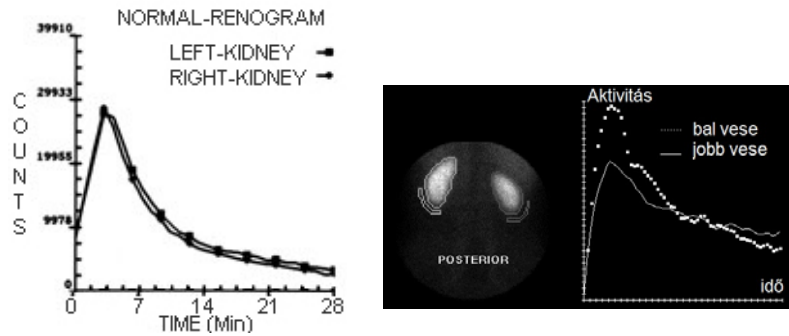
hyperfunkció
 hypofukció

$$\lambda = \frac{\ln 2}{T} \rightarrow \frac{1}{T_{\text{eff}}} = \frac{1}{T_{\text{fiz}}} + \frac{1}{T_{\text{biol}}}$$

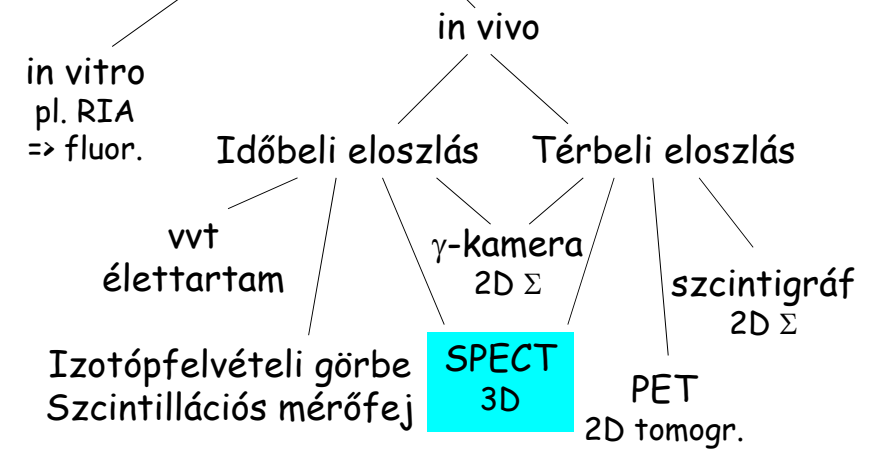
$\uparrow$ mérjük $\uparrow$ tudjuk (táblázat) $\uparrow$ számoljuk

Ue. vesefunkció vizsgálatára (renográfia)

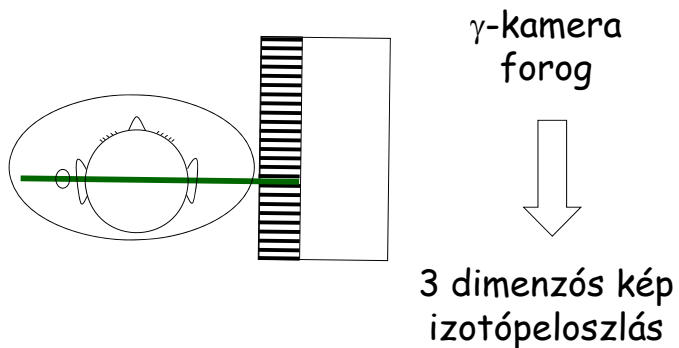
Vesefunkció vizsgálat (renogram)

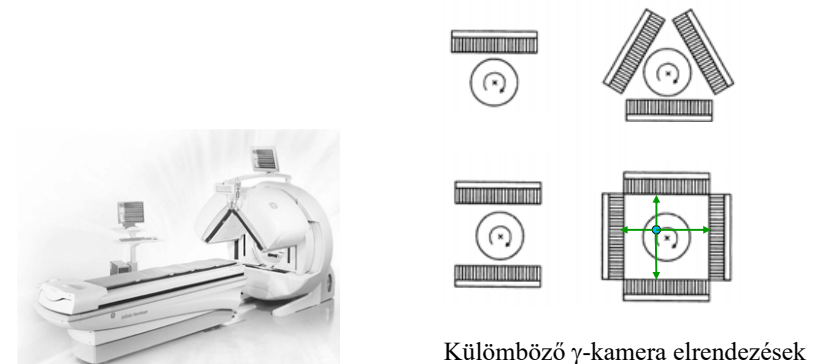
Izotópdiagnosztikai eljárások

SPECT (Single Photon Emission Computed Tomography)

SPECT (Single Photon Emission Computed Tomography)

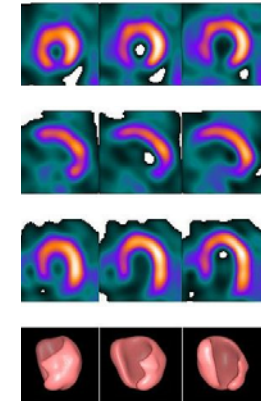
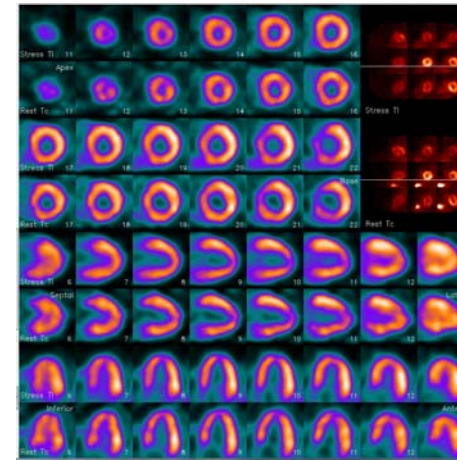

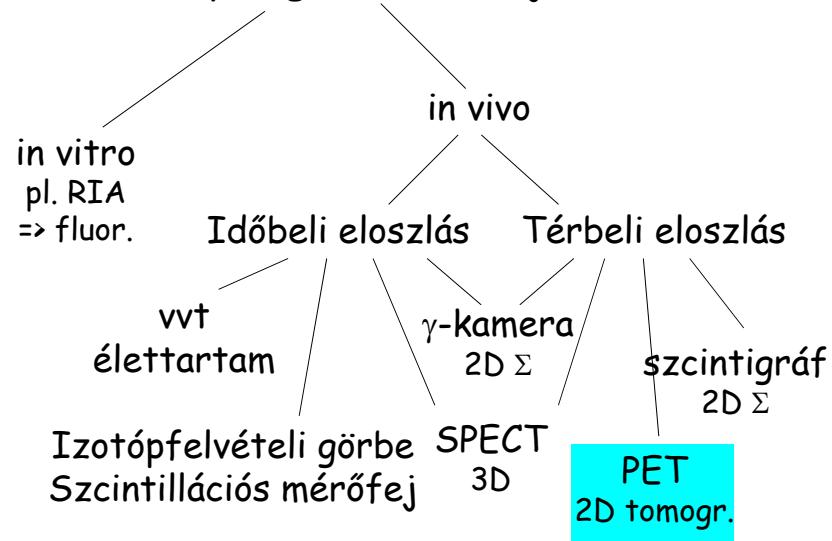
SPECT

Néhány példa: szív SPECT

Izotópdiagnosztikai eljárások

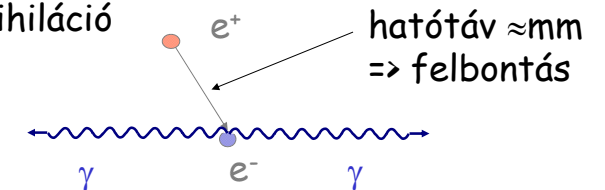
PET (Positron Emission Tomography)

Pozitron bomló izotóp!

Természetben nem fordul elő

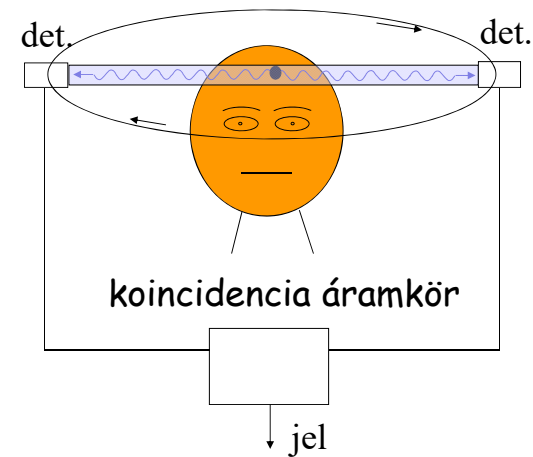
Mesterséges előállítás (pl. ciklotron) helyben!

Pozitron annihiláció

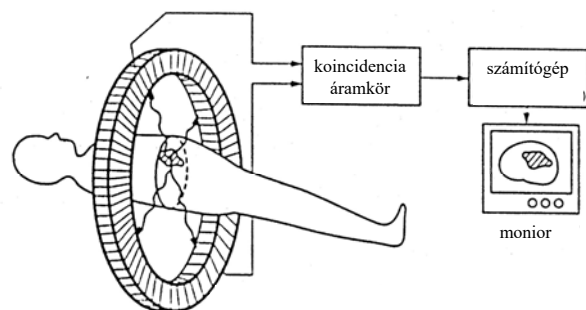
izotóp	T (perc)	$E_{\max}$ (MeV)	átl. hatótáv (mm)
^{11}C	20,4	0,96	0,3
^{13}N	9,9	1,19	0,4
^{15}O	2,9	1,72	1,5
^{18}F	110	0,64	0,2
^{68}Ga	68	1,89	1,9
^{82}Rb	1,3	3,35	2,6

PET (Positron Emission Tomography)
elv:

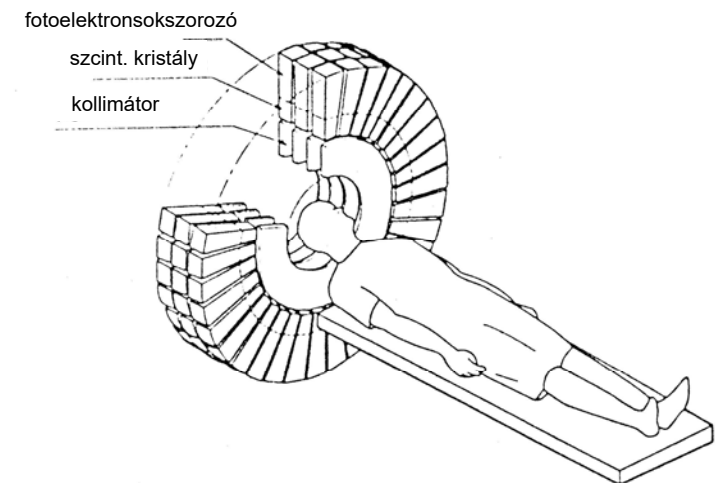

A PET gyakorlati megvalósítása:

Körkörös detektorgyűrűrendszer

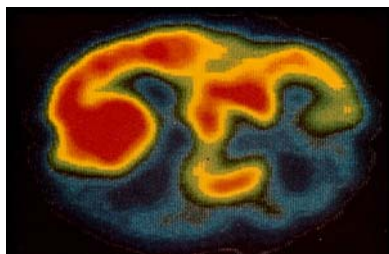
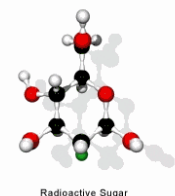
Többszörös detektorgyűrűrendszer => 3D kép

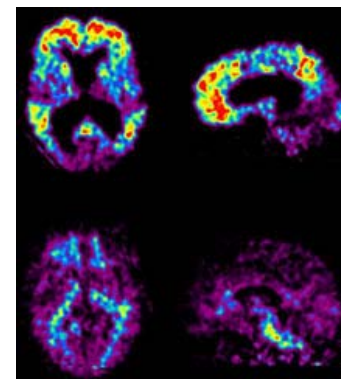
Tipikus vizsgálati szerv az agy
Radiofarmakonok:

^{11}C ^{18}N ^{15}O ^{18}F

FDG ^{18}F deoxiglükóz

A vizsgálni kívánt tetszőleges biológiai folyamathoz kifejleszthető radiofarmakon. Pl. Alzheimer plakkok kimutatása korai stádiumban

Multimodális eljárások

Kettő, vagy több képalkotó eljárás kombinációja

Előnyök egyesítése

Pl: CT: jó anatómiai felbontás
(de nincs funkcionális információ)

SPECT: funkcionális információ
(de limitált felbontás)

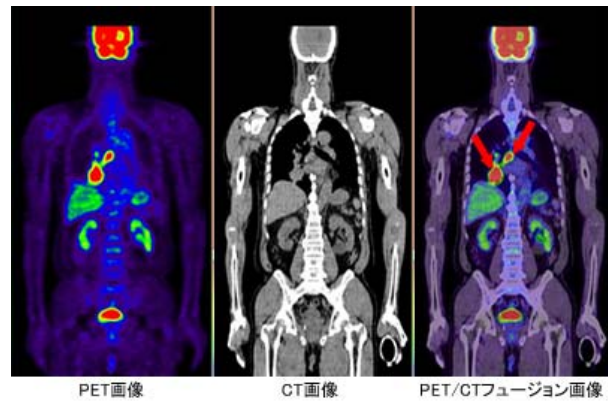
PET: funkcionális információ
(de limitált felbontás)

Hibrid berendezés (CT+SPECT)

CT és izotópdiagnosztika kombinálása

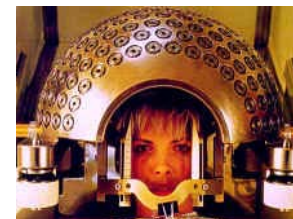
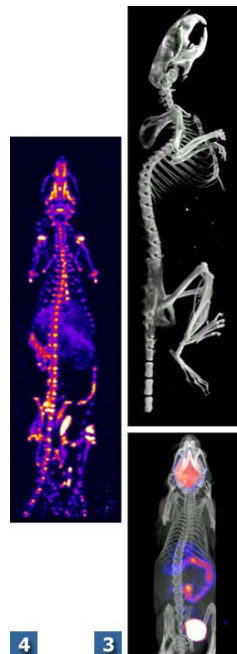
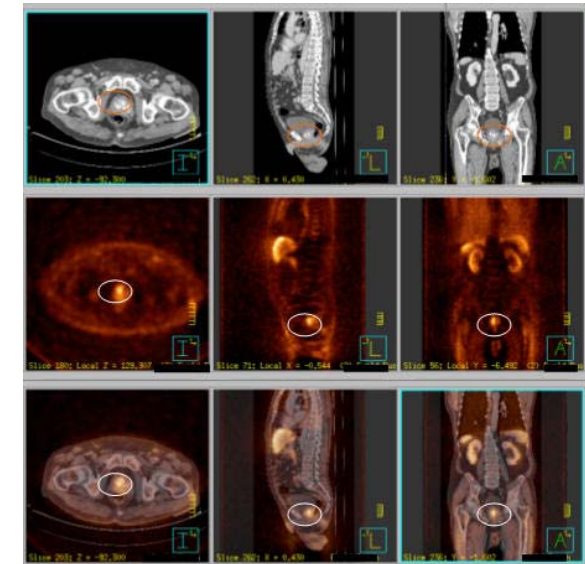
PET-CT

CT

PET

CT+PET

2.
A sugárterápia
fizikai alapjai

Sugárterápia: Ionizáló sugárzás károsító hatásának felhasználása (elsősorban) daganatos szövetek elpusztítására

Kérdések:

1. Milyen típusú sugárzást használunk?
2. Mekkora dózist alkalmazzunk?
3. Hogyan állítsuk elő?
4. Hogyan juttassuk el a besugározandó testrészbe (a többi szövet károsítása nélkül)?

1. Sugárzás fajtája

α , β , e^- , γ , Rtg, p ....
elektron foton

α : Kis áthatoló képességű (szövetben $\approx \mu\text{m}$)

Csak a tumoros sejtekbe közvetlenül bejuttatott izotóp esetén hatásos

β^- , gyorsított e^- : mindkettő elektron, de:

↑ folytonos energiaeloszlású E_{max} az izotóptól függ
Azonos energiájú elektr. Energia változtatható

β^-

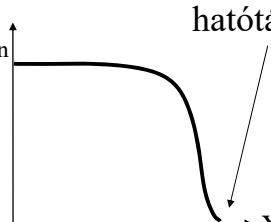
gyorsított e^-

tipikus energia néhány MeV
túl kicsi

10-20 MeV

Elektron sugárzás előállítása: lineáris gyorsító,
(betatron)

elnyelődés: N_{elektron}
hatótáv! $\approx 1\text{cm}/3\text{MeV}$

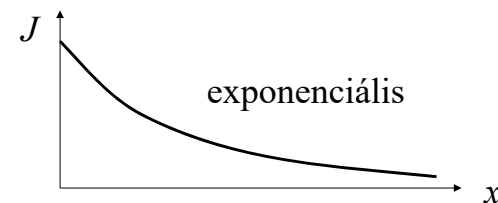

gyakorlatban: 6-21 MeV $\Rightarrow$ 2-7 cm felületközei tumorok

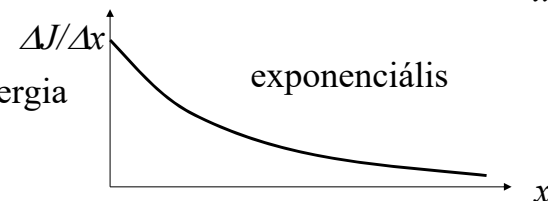
γ -sugárzás és Rtg sug.

előállításuk és spektrumuk különböző!

Gyengülés:

Elnyelt energia

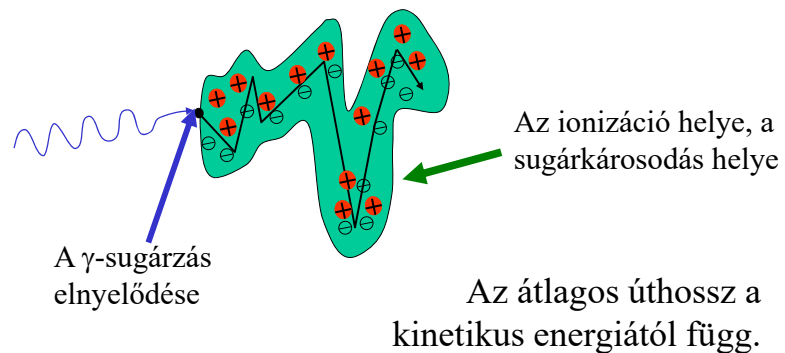

De: γ -foton elnyelődésének helye $\neq$ sugárkárosodás helye

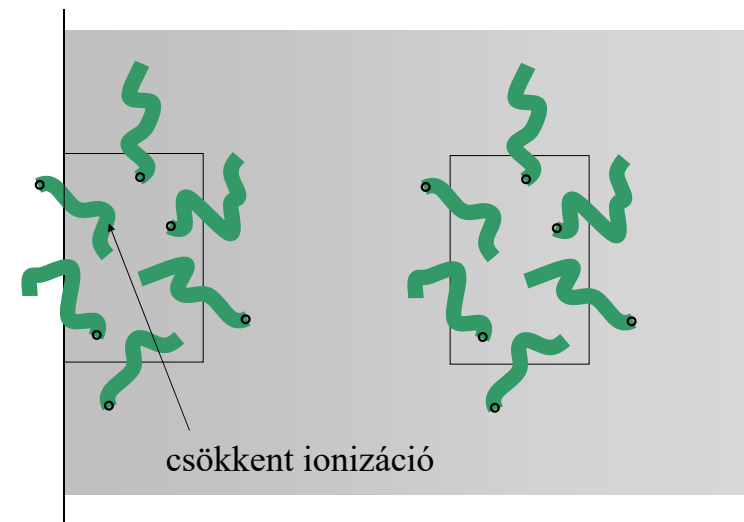
Sugárkárosodás: ionizáció révén nemkívánatos ionok keletkeznek, amelyek károsító biokémiai folyamatokat indítanak be.

=> Sugárkárosodás helye = ionizáció helye

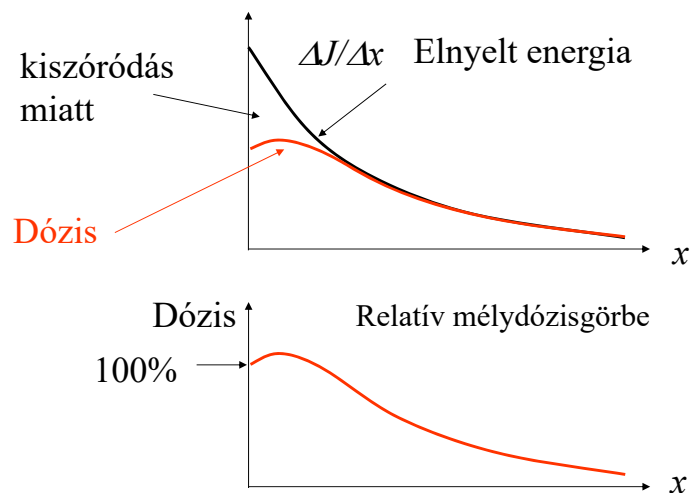

testfelszín

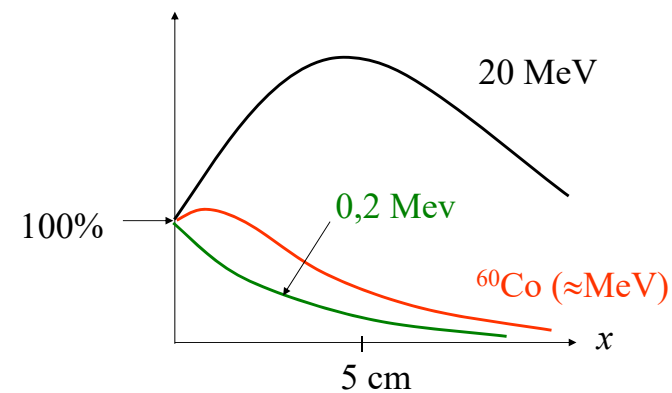
szövetek

Relatív mélydózis

relatív mélydózis

Nagy energiájú Rtg sugárzás

Előállítása:

Felgyorsított elektronok ütköztetése anóddal.

Ua. mint a Rtg-cső, de az elektronokat több lépésben, speciális eszközzel (lineáris gyorsító v. betatron)

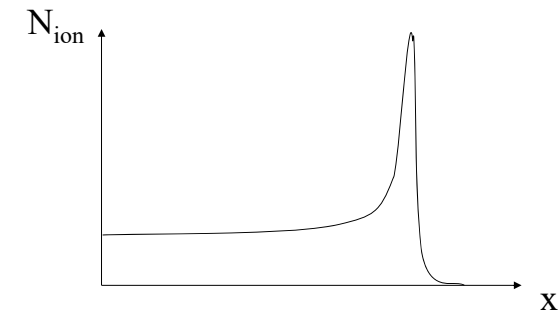
Kikapcsolható!

γ forrás: pl. ^{60}Co $E_\gamma \approx \text{MeV}$, használt aktivitás: TBq

proton

Ideális lenne, de nagyon drága!

Óriási gyorsító kell!

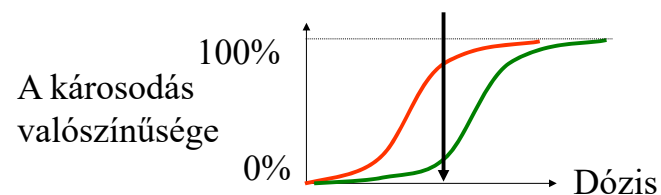

2. Mekkora dózist alkalmazzunk?

Dózis: kb 10x egésztest halálos dózis, de lokalizáltan!

$$E = \sum_{\text{szövetek}} w_{\text{szövet}} H_{\text{szövet}} \quad \text{osztódó szövetek sugárérzékenyek!}$$

Frakcionáltan (20-30 napra elosztva)

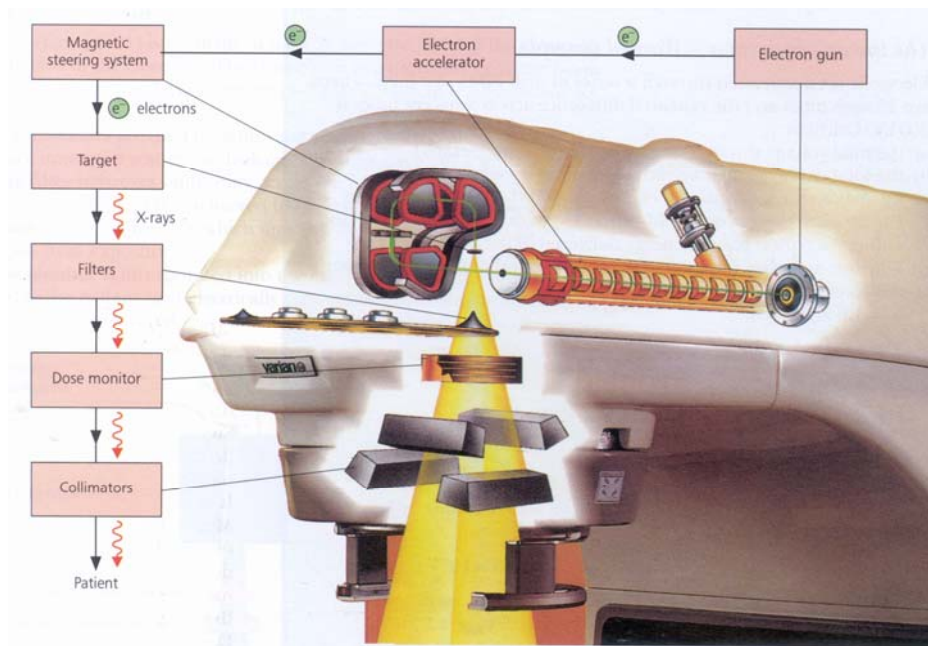
3. A használt sugárzások előállítása

e^- : gyorsító

Rtg: gyorsított elektron ütköztetése

Lineáris gyorsító

Ciklotron

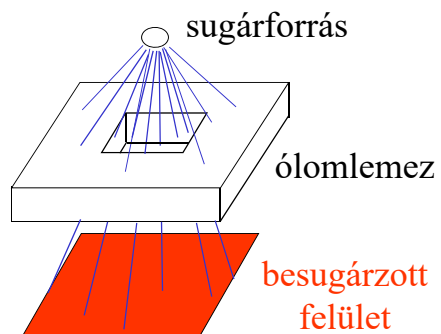
4. Hogyan juttassuk el a sugárzást a besugározandó testrészbe (a többi szövet károsítása nélkül)?

Teleterápia

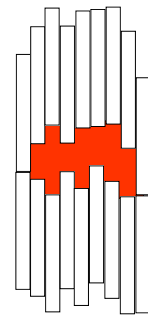
Brachyterápia

Teleterápia

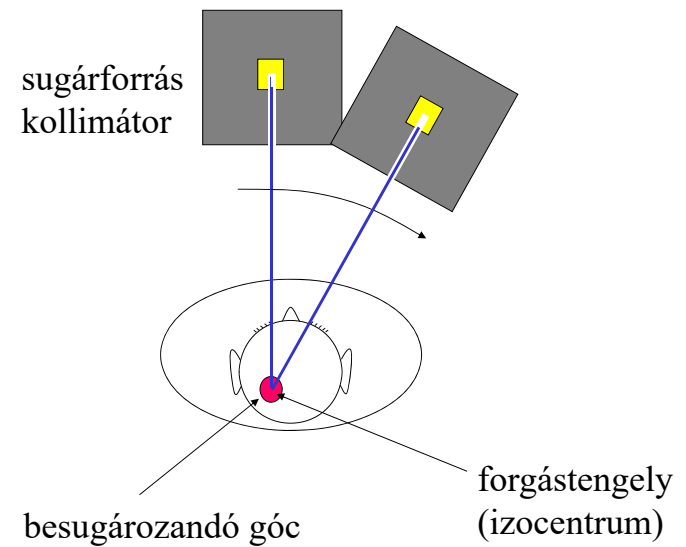
Kollimált sugárnyaláb

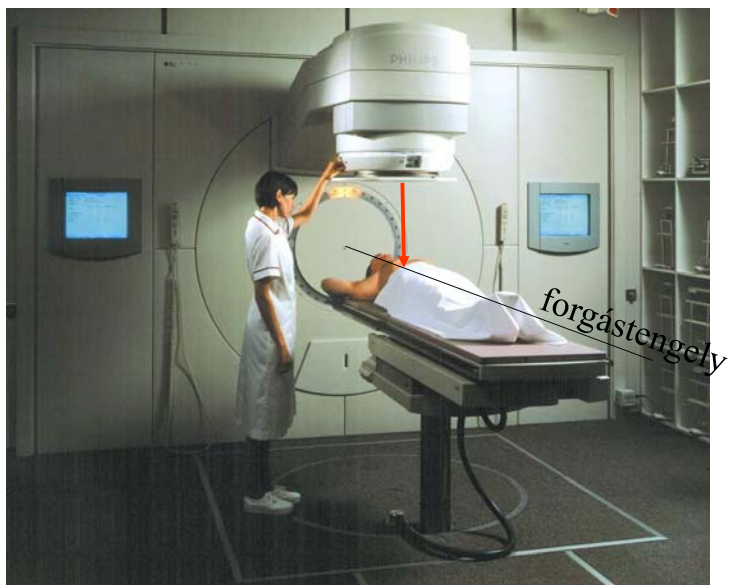

lemezes kollimátor

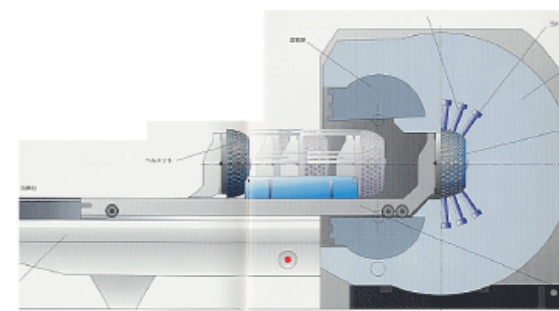
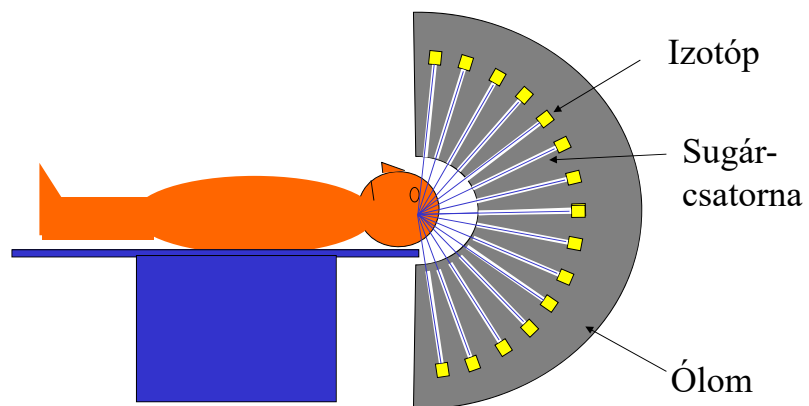

A lemezek mozoghatnak is: IMRT (intenziás modulált...)

Egy sugárforrás körbefordulása helyett: sok sugárforrás amelyek különböző irányokból ugyanarra a pontra irányított sugárnyalábot bocsátanak ki: **Gamma-kés (Gamma Knife)**

γ -kés:

összesen kb. 200 db izotóp
összaktivitás ~ 100 TBq

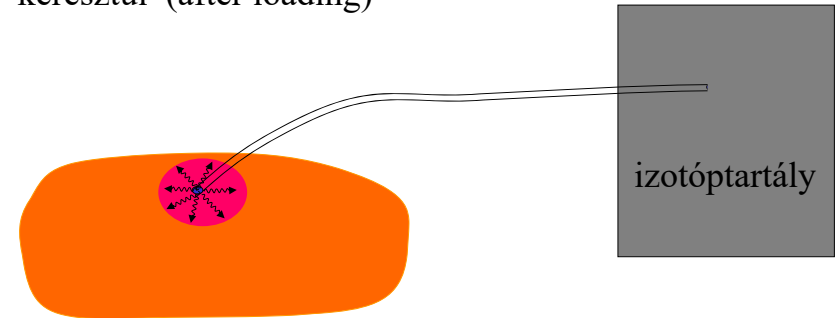
csak a beteg mozog (ágyastul, kerettestül)
mm pontosságú célzás valósítható meg.

agysebészeti célra különösen alkalmas.

Brachiterápia

Az izotópot a test belsejébe juttatjuk.

Általában egy előre beépített applikátoron
keresztül (after loading)

Brachytherapia izotópimplantátumokkal

- Prosztata
- ^{125}I
 $T_{1/2}=60$ nap
foton-
energia=35 keV

